

за променом, онда је потребно прекинути са дисконтинуитетима и рушењима – потребно је, одмах затим и градити, са извесним изменама, али градити на темељима који постоје. Јер управо градња сведочи о постојању клице континуитета. Или ћемо доћи у парадоксалну ситуацију да умножавамо поетичке рубрике са префиксом *йосій*, или још трагичније – *йосійосій*, како то каже професор Гордић.

Имајући све претходно речено у виду, кукавичлук и нехај, са једне стране, и енергију мужа из Шантићеве песме чијим стиховима се изнова враћа професор Гордић, са друге стране, аутор књиге *Међу својима* интелектуалца повезује са филозофом, „чија се мисао, како би рекао Јасперс, одвија у *начинима свеобухватној*”. У тој мисли, каже се даље, треба да се *осеји нешто што се тиче свакога* (овде не можемо да се не подсетимо оног Платоновог изашавшег из пећине, који мора у пећину да се врати, али по остале, ризикујући тако да буде и убијен). Поред ових обележја интелектуалца, и његове „трагичке оријентације на свеобухватно и целовито, изван и изнад стриктног упражњавања струке, биће да интелектуалца чини и етика ангажованости”, записује професор Гордић.

Наша сујета ништавна одмерена је вековима српске културе. Наше разумевање света оскудно је без разумевања патњи кроз које је пролазио и пролази српски народ. Смисао патње и жртвовања, вратимо се на Шантићеве стихове, није у будаластом и бесмисленом пропадању него у способности за духовни живот. Дакле, за живот. Биће да је текст који отвара ову књигу Славка Гордића на самом почетку дао још један, можда и најважнији састојак који чини интелектуалца, истинског, утемељеног у сопствену културу, а то је способност и смисао за жртву – жртву за живот. То је живот међу својима.

Ненад СТАНОЈЕВИЋ

„ПОДНЕ” СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Светлана Шеатовић, *У залеђу Средоземља. Медитеран у модерној српској књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2019

Светлана Шеатовић, *Андрић и Јадран*, Андрићев институт, Андрићград–Вишеград 2020

Између научних монографија *У залеђу Средоземља. Медитеран у модерној српској књижевности* и *Андрић и Јадран* Светлане Шеатовић влада комплементаран однос. Поглавља „Самоћа и понори од сјаја” и „Две слике Јадрана – позни Андрић и Црњански” могу се прочитати и као друга и трећа целина студије о Андрићу и Јадрану, али и у опсежној и систематској књизи *У залеђу Средоземља*. Међутим, ваља истакнути

да је *Андрић и Јадран* посве корисна књига, чије је тежиште фокусирано на Андрићев опус, те да у том погледу репрезентује заокружено истраживање ове тематике на примерима из стваралаштва српског нобеловца. Отуда је важно што се појавила као засебан рукавац истраживања, допуњен теоријских уводом „Јадран од тамнице до светлости” и поглављем „Андрићев бег у Далмацију – ’Занос и страдање Томе Галуса’ и рана лирика”. Тако је дугогодишња посвећеност теми Медитерана у модерној српској књижевности дала вишеструке резултате, како у погледу нових читања појединачних опуса писаца и песника, тако и у контексту ширег, систематског и синтетичког доприноса осветљавању овог аспекта.

Ауторка показује у којој је мери српска књижевност „инклузивна”, и то примењујући методолошке поставке првостепено геофилозофије (Фернан Бродел, Масимо Качари, Катерина Реста), али и имагологије приликом аналитичког поступка. Ширина перспективе и обухватање различитих специфичности урбане топонимије, географске разуђености, граничних подручја (*meĥâ*), културолошких утицаја и цивилизацијских прожимања, допринели су бројним не само херменеутичким увидима већ и антрополошким сазнањима. Светлана Шеатовић груписала је истраживања у четири целине, уз уводно поглавље „Чужња за морем у залеђу Средоземља”, с тим да дводелни четврти одељак („Књижевност и култура Медитерана у српској књижевности 20. и 21. века” и „Неовизантијске слике у модерној српској поезији – илузија или свест о идентитету”) може да се осмотри као синтетички закључак и могући увод у даља тумачења.

Прва целина садржи четири поглавља: „Његошева слика Италије и Латина”, „Јован Дучић на међи Херцеговине и мора”, „Венеција – *pro et contra* између дивљења и презира” и „Море изгнанства и море спаса – културноисторијски контекст”. Почев од Његошевог „двојног” односа према Латинима и византизма Лазе Костића, научница је исписала занимљиву књижевноисторијску линију континуитета „доживљаја мора и Медитерана у српској књижевности”, од епохе романтизма до савремених писаца (Владимира Пиштала, Гордане Ћирјанић и Радослава Петковића). Иако у делима српских предромантичара има елемената или назнака византизма, ауторка констатује да се „обнова свести о византијском наслеђу јавља са Лазом Костићем, Јованом Дучићем, Милутином Бојићем, да би се наставила у међуратном периоду, а врхунац доживљава у стварању неовизантијских песничких слика, обнови свести и средњовековних жанрова у послератној књижевности”. Стога треба имати у виду да су доживљаји Медитерана у српској књижевности у блиској вези са интензивнијим окретањем византијској традицији и да то одређује у извесној мери концепт и распоред поглавља у књизи *У залеђу Средоземља*.

Његошева слика Венеције дата је „крз ’Горски вијенац’, али и крз путописе о Венецији и боравак у Трсту, Риму, Напуљу, као и крз тему

Шћепана Малог”, а посебно је за истраживање теме била драгоцен његова *Биљезница*. Чини се да се мозаички склопио један мање истражен аспект Његошевог стваралаштва, баш на основу писама, интимних доживљаја, изненађујуће рецепције песме „Три дана у Тријесту”, сцена ископавања куће у Помпеји у Владикину част, о чему је писао Љубомир Ненадовић у *Писмима из Италије*, а песник естетизовао песмом „Полазак Помпеја”. Овај аспект је важан јер је, с обзиром на афирмативан и позитиван однос према латинској култури, антитетички постављен у односу на стереотипно, махом негативно обојено виђење Латина („старих варалица”), карактеристично за народну традицију.

Венеција „између дивљења и презира” предмет је и трећег поглавља прве целине. На основу њега стичемо подробнији увид у природу стереотипа о Латинима, преко примера из народне књижевности. „Непостојаност, лукавост, материјализам удружен са путеном и чулном лепотом”, Венеција као „лажна слика света и уклете лепоте”, укршта се са виђењима које је одређују „престижном”, а има и примера где је Латинка девојка „правична и лојална”. „Лик светле, лепе и крхке Венецијанке” део је „иронијско-пародијске слике” којом је Андрић скицирао лик Алије Терзелеза. Његошев Драшко „зазире баш од маске венецијанског карневала”. Лаза Костић ће „земаљску драгу трансформисати у лепоту и сјај цркве ’Santa Maria della Salute’, барокно дело Балдасаре Лонгене у Венецији”.

Најпоследње, Лалићева „Acqua alta”, по којој носи наслов зборник радова *Медијтерански њезажи у модерној српској и италијанској књижевности* (2013), а који су уредиле управо Светлана Шеатовић, Марија Рита Лето и Персида Лазаревић ди Ђакомо, јесте најкомплекснији пример тематизације Венеције у српском песништву. Град је „нека врста његове културолошко-историјске слике смрти, лепоте и пропасти која се јавља као облик више правде која се чини над Венецијом јер је починила освајачки и културолошки злочин над Византијом”, али су и Костићев и Лалићев глас „упућени Богородици, оној којој ’укус наше сузе је знан””. Оваква слика Венеције може се рећи да кореспондира са сликама Напуља у српским путописима, у којима се меша фасцинација лепотом са непрестаном свешћу о смрти и могућој катастрофи, о чему је писао Марио Лигуори у књизи *Vedi Napoli e poi tuori. Најуљ у српским путописима од 1851. до 1951.* (2015). Коначно, поглавља књиге Светлане Шеатовић која су посвећена Венецији драгоцен су допринос досадашњим истраживањима ове теме, презентованим у зборнику радова *Венеција и словенске књижевности* (2011), који су уредили Персида Лазаревић ди Ђакомо и Дејан Ајдачић. Такође, осветљавају српски контекст, који је Дејан Ајдачић проширио на словенски у рецентној књизи *Serenissima словенска: Венеција у књижевности* (2021), где је посветио пажњу гондолома, наличју Млетака, карневалу, љубави и смрти у Венецији.

„Дучићев Медитеран је израстао на међи родног Требиња и Дубровника да би се културолошки развијао ка удаљеним местима античког света (Делфи, Атина), ка Риму и посебно мрачној Авили”. Његов „медитеранизам је исконски у пејзажним елементима”, али се код Дучића осећа сва драма „страшне међе” мора и копна. На трагу сублимисања лепоте и страшног је и „море изгнанства и море спаса”, на шта је стављен акценат у четвртом поглављу прве целине. „Сан народа” Симе Пандуровића, „Плава гробница” Милутина Бојића, страдање Владислава Петковића Диса и Бојића, прелазак „Милана Дединца, Душана Матића и Растка Петровића преко Албаније”, Андрићев „антрополошки доживљај” летења над морем и „ритуално купање у мору целог једног народа” код Црњанског снажно потврђују амбивалентну вредност и смисао мора у српској књижевности прве половине 20. века и уводе у другу целину књиге.

Њу чини шест поглавља: „’Итака и коментари’ – између Панонског и Медитеранског мора”, „Андрић и Црњански – две слике Јадрана”, „Контроверзно сунце и море Дединчеве поезије”, „(Дис)хармонија природе и човека у поезији Сибе Миличића – авангардни и медитерански круг”, „Византија и медитеранске теме у есејима Станислава Винавера и Јована Христића” и „Песници светлости и мора”.

Ауторка се у првом поглављу друге целине наставља на научне резултате Жељка Ђурића, изнете у књизи *Италија Милоша Црњанског* и Слађане Јаћимовић у *Путописној прози Милоша Црњанског*, јер се директно осврћу на значај Медитерана за опус овог српског класика. Светлана Шеатовић истиче „карневализацију песничког бића”, који се „у сферама ноћи отискује на Медитеран”, да завичај и панонски пејзажи представљају „танатолошку слику”, док у Тоскани проналази лек за себе и свој народ. Његов Крф је толико мрачан, јер се тама „прелила из завичаја, а сам је Крф постао други, тужни завичај”. „Мир и вечно Сунце” проналази у Дубровнику, „под Срђем”.

Читање италијанских писаца, Кардучија и Леопардија, дружење са Миличићем и Петром Добровићем на Хвару и читање Петра Хекторовића одражава се на „колективно ’ми’” Црњанског. И њему и Андрићу је „приморска цивилизација у односу на копно [...] једна виша ’господска’ слика Света”. За Андрића је одлазак на море „пут одуховљења” и могућност да се излечи „брђанска туга”, као одлика балканског становништва (по Јовану Цвијићу). Тома Галус стиже у тршћански залив, али уочи рата, па на његов сусрет са морем и сунцем пада сенка предстојећег крвопролића. Злата Бојовић је књигом *Иво Андрић и Дубровник* (2017), како Светлана Шеатовић указује у уводу књиге *Андрић и Јадран*, „први пут извукла приповетке везане за овај град, и пружила историјску основу за тумачење тог приповедачког мини-циклуса који је, по њеним сазнањи-

ма, требало да буде део романа о Херцегу Стјепану”. Писар Дражеслав, који „види очима странца из Босне негативну слику Примораца госпара” и не може да им се прилагоди, повезује ове приповетке („Предвечерњи час”, „Два записа писара Дражеслава”, „Дубровачка вејавица” и „Сусрет”). Драма овог лика огледа се у „процепу личности између два света”. Андрићев и Јадран Милоша Црњанског „лимес” је који дели „сан и јаву”.

Дединчево „сунце и море је изграђено од авангардних визија, снови и даљина, поетичких, космичких и пантеистичких драма стварања света и од биографског лика овог песника коме су сунце и море били залог трајања”. Његово „контроверзно лице” подразумева и „Црно сунце меланхолије и депресије” и „Сунце песничког стварања”, које је „она ужарена маса којој хрли и из које настаје јавна жар-птица”.

Образовање Сибета Миличића, песника „соларног и космичког мистицизма”, утицало је на његово стваралаштво и перцепцију света, посебно докторат о Леопардију, али и лектира (Св. Фрања Асишки, Кардучи, Пасколи итд.). „Родни Хвар као исходиште (дис)хармоније природе и човека који се откинуо од свог корена, а дубоко остао везан за њега, постаје основа Миличићевог трагичког света. Најдубље прожимање простора и времена Миличић осећа кроз симболе ’борова који јаучу”.

Светлана Шеатовић приступа Винаверовим есејима критички и у контексту Христићевих читања, коме је Бојићево схватање Византије „афирмативније од Винаверовог”. Паралелно са овим поглављем, могло би се прочитати и кореспондентно виђење ове проблематике из перспективе Јована Делића, које је елаборирано у књизи *Милутић Бојић. Пјесник модерне, вјесник авангарде* (2020). Анализи есеја о Скерлићу и Бојићу, ауторка придружује „Коначну Венецију” и „Излет по Јадранском и Средоземном мору” („За Винавера управо кроз Венецију проговара она истинска Византија која није опстала ни у Цариграду, ни у Рашкој и Малој Азији”).

Христићев есејистички поглед простире се „Терасом на два мора”, на подстицај филозофије Зенона и Парменида и с акцентом на „подневу” као „величанственом тренутку истине и сазнања”, са чиме је у битној спрези „филозофија светлости”, о чему се посебно говори у идућем поглављу и када је реч о „мистици” његовог поимања поднева у трећем поглављу треће целине књиге. Лајтмотив поднева („у коме се сабирају живот и смрт”) премрежио је књигу и ауторка му је посветила вишеструку интерпретативну пажњу, коју је доврхунила последњим поглављем треће целине „Лалићево епифанијско подне у контексту српске књижевности 20. века”. Оно је важна „сржна тачка” како Лалићеве поетике, тако и за Дучића, Матића, Христића, Десницу.

Чежња за морем присутна је код српских песника почев од Дучића и репрезентује „дубоку културолошку самосвест”. За Матића море је

„метафора жене и бивства света”, за њега, Валерија и Лалића је у „најдубљој вези са животом”, за Лалића „двојство лепоте и ужаса”, док је „интегративност Медитерана” видео у „реминесценцијама италијанске ренесансе”.

Трећа целина организована је у пет поглавља симболички уоквирених светлошћу – „соларним” Андрићевим приповеткама („Летовање на југу”, „Жена на камену”, „Јелена, жена које нема”), „мистиком Христићевог поднева” и Лалићевим „епифанијским подневом”. Друго и треће поглавље треће целине осветљава „Далматински медитеранизам Владана Деснице. Сплитски период” и релације „Десница, Сплит, Кроче”. Андрићеве јунаци „уз море и светлост у самоћи откривају себе”. Професор Норгес доживљава „фантазијско васкрснуће”, Марта „психолошки преображај”, а Јелена у контексту Епштејнове јеленологије, постаје „’пета’ врста љубави; нешто вољено које у јединствености постаје универзално”, „не платонизам већ смисао свега у свету”.

Леопарди је песник кога су читали Црњански, Миличић и Владан Десница. Десничина лектира игра важну улогу за обликовање његовог „далматинског медитеранизма” (Кроче, Д’Анунције, Валери), као и „регионалне карактеристике”. Његове епифаније контекстуализоване су са Валеријевим, Прустовим, код надреалиста, Леопардија, Назора. Владимир Рисмондо истицао је „медитерански” аспект Десничиног опуса, а утицај италијанске књижевности – Сања Роић и Жељко Ђурић. Богдан Радица је Десничина „спона са савременим италијанским песницима и филозофима, пре свих, са Крочевом естетиком”, којој приступа и као преводилац, попут стрица Бошка Деснице. Крочеова „концепција уметности као интуиције” и лирски „карактер уметности” *Прољећа Ивана Галеба* одређују „дневником иреалне аутобиографије”.

*

Монографија *У залеђу Средоземља* обухвата медитеранске манифестације у српској књижевности од средине 19. до 21. века. Од важности постају различити топови, као што су градови, државе и региони који су прожимали дух писаца и песника, било да се ради о њиховом завичају или интензивном доживљају природе и културе Средоземља. Проучавање интертекстуалних и интеркултуралних релација добија свој пуни смисао, а мотиви попут мора, сунца, поднева, светлости и таме, ужаса и смрти, рефлектују нове значењске аспекте у контексту појединачних поетика, компаративном и књижевноисторијском светлу. Истраживања Светлане Шеатовић, најпосле, говоре нешто и о нама самима, као људима и као народу, зато имају и етнолошки и антрополошки значај. Историјски гледано, српски народ био је физички присутан на Медитерану, али је чежња за њим толико била инспиративна да се у

дијакронијском и синхронијском смислу потврђује као део наше најшире културне самосвести. Овај увид сугерише и ефектан наслов *У залеђу Средоземља*, али долази до изражаја и у заокруженој књизи-бисеру *Ангрић и Јагран*, која је пристекла из обимније књиге-шкољке.

Др Јелена МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
jelena.maricevic@ff.uns.ac.rs

НОЋ У КОЈУ ЗАЛАЗИ СВЕТЛОСТ

Радосав Стојановић, *Међутим*, Наиспринт, Ниш 2020

Познати песник Радосав Стојановић, поливалентни посвећеник књижевном стваралаштву, са богатим и упадљиво жанровски разнородним опусом подједнако је успешан у поезији, прози, драми, публицистици, лексикографији... Ипак, утисак је да токови рецепције његових дела на нашој књижевној мапи у минулим деценијама остају недовољно видљиви, и темељније широј културној јавности предочени. Особито када је реч о поезији, која сада дванаестом песничком збирком са неубичајеним насловом *Међутим*, скреће на себе посебну пажњу са разлогом.

Импулс више могућих асоцијација изазива наизглед једноставан наслов својом енигматичном речцом „међутим”, упућујући ка нечему, насупрот, упротив, узводно, између свега, контра свему итд. Тиме нарочито подсећа на језичку чаролију Милоша Црњанског, својевремено послату у поетско поље оним специфичним *међутим* усред реченице, увек ограђено зарезима са обе стране. Међутим, ишчитавајући ову песничку збирку и њених пет лирских кругова, не бисмо смели бити заведени трагом рефлекса суматраистичке визије свеповезаности света као целине већ Стојановићевим поетички убедљиво самосвојним писмом, одаслатим из властитог срца и трауматичног искуства света као распарчане крхотине. Овај песник обликује свој рукопис као вишеслојни амалгам концепта једне дубоке вере и зебње у моћ стваралачке мисије поезије, њеног језика и значења данас.

Та вера, иако уздрмана сумњом, указује се као она драгоцену потетска супстанца сламке спаса и лековите наде, често већ пресељене у време свеопштег замирања, одакле негде са друге обале јаве „иза утрнулих ствари” долази суверен песнички глас. Преобликован каткад само у сан о звезданој лепоти песме која носиће златним прахом „сјај у друго време”, читамо у стиховима „Песма, опет” или „Повратак”, где